

УДК: 378.81'2

*Аскарова Р. А., rahat.askarova@manas.edu.kg,
“Манас” КТУ, Гуманитардык факультет, Кыргызстан*

**ТИЛМЕЧТИК КЕСИПКЕ ДАЯРДООДО СТУДЕНТТЕРДИН ООЗЕКИ
(ЫРААТТУУ) КОТОРУУ КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ
КӨНҮГҮҮЛӨР
(Кыргызча-түркчө программанын мисалында)**

Тилмечтик кесипке даярдоочу окуу процессинде жазуу түрүндө которуу сабактары менен катар эле оозеки котормо сабактарында да текст менен иштөөдө ар түрдүү ыкмаларды колдонуу сабактардын натыйжалуулугун арттырып, анын бир өңчөй жана кунарсыз болбостон, кызыктуу болушун камсыз кылат. Бул максатта бир катар практикалык көнүгүүлөрдүн аткарылышы зарыл деп эсептейбиз. Мындан улам, бул эмгегибизде тилмечтик кесипке даярдоо программасында көңүл бурулушу зарыл болгон маселеге, тактап айтканда, оозеки которуунун жазып которуудан болгон айырмачылыгы жана бул айырмачылыктан улам көңүл бурулушу керек болгон жагдайларга токтолдук. Ошондой эле макалада студенттердин тилмечтик көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган иш-чараларда, башкача айтканда, кыргызча-түркчө котормо программасындагы “Оозеки котормо (ырааттуу которуу)” предметинде аткарылуучу практикалык көнүгүүлөрдүн түрлөрү, аларды аткаруу ыкмалары, көнүгүүнүн аткарылышын баалоо жана студенттерден күтүлүүчү натыйжалар жөнүндө маалымат берилди. Сунушталган көнүгүүлөрдү тилдердин башка комбинациялары үчүн да колдонууга болот. Ошондой эле макалада котормочулук кесипке тиешелүү айрым кесиптик түшүнүктөр жана терминдер орун алды.

Өзөктүү сөздөр: *оозеки котормо, ырааттуу которуу, тилмечтик кесипке даярдоо, практикалык көнүгүүлөр, кесиптик көндүмдөр.*

*Аскарова Р. А., rahat.askarova@manas.edu.kg,
КТУ «Манас», Гуманитарный факультет, Кыргызстан*

**ПРАКТИЧЕСКИЕ УПРАЖНЕНИЯ, ФОРМИРУЮЩИЕ НАВЫКИ
УСТНОГО (ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО) ПЕРЕВОДА У СТУДЕНТОВ,
ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
(на примере кыргызско-турецкой программы)**

Развитие переводческих навыков и формирование профессиональной компетенции будущих переводчиков, не ограничивается обучением языку и методам перевода. Использование разных методов работы с текстом в обучении устному переводу, так же как в обучении письменному переводу, дает положительные результаты, которые в свою очередь способствуют повышению продуктивности обучения и интереса студентов к занятиям. Особенно важную роль в формировании переводческой компетенции у студентов-переводчиков играют практические упражнения. В данной работе дается подробная информация о некоторых практических упражнениях, которые применяются на занятиях студентов программы “Кыргызско-турецкого перевода” по устному переводу. В частности, предлагаются методические рекомендации по применению и оценки практических упражнений и дается информация о некоторых понятиях и терминах, использованных в переводческой сфере. Указанные в статье практические упражнения также могут быть применяться для комбинации других языков.

Ключевые слова: *устный перевод, последовательный перевод, обучение переводческому делу, практические упражнения, профессиональные навыки переводчика.*

*Askarova R.A., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Humanities,
Department of Translations, Kyrgyz-Turkish Program
rahat.askarova@manas.edu.kg.*

**PRACTICAL EXERCISES TO DEVELOP AND IMPROVE CONSECUTIVE
INTERPRETING SKILLS IN THE TRAINING OF TRANSLATIONS
(on the example of the Kyrgyz-Turkish program)**

It is known that interpreting education cannot consist teaching only language and translation methods, and it is so important to carry out many another activities to improve the professional skills and qualifications of the students who will work as a interpreter. The using of different methods while educational process interpreting courses increases the efficiency of the courses and makes them more attractive. Practical exercises are so important for efficiency lessons of students, to reinforce the knowledge what they have learned and to gain their skills permanently. In this study have given detailed information about the types of exercises and their application methods, evaluation and the outputs of these exercises what can be applied for improving the interpreting (consecutive translation) skills of students who studying in Department of Translations (Kyrgyz-Turkish Program). The exercises which was shown in our study can also be used for other language combinations. Apart from this, the study also includes information about the concepts and terms used in the field of interpreting, and the points to be considered due to the differences between written translation and oral translation in interpreting education.

Key words: *interpreting, consecutive interpreting, training in translation, practical exercises, professional skills of interpreter.*

Киришүү

Оозеки котормо – эки башка тилде сүйлөгөн адамдардын пикир алышуусун камсыз кылып, оозеки сүйлөшүүсүндө ортомчу болгон адамдар, б. а., тилмечтер тарабынан ишке ашырылган иш-аракет. Оозеки котормо – тилмечтик, эки башка тилде сүйлөгөн адамдардын ортосунда байланыш түзүү, алардын өз ара түшүнүүсүн камсыз кылат.

Тарых барактарында оозеки котормо ишмердигинин, т. а., тилмечтиктин башаттары жөнүндө бүдөмүк маалыматтар гана сакталып калган. Ал эми айтылып калган уламышта тилмечтик кесиптин пайда болушу Вавилон мунарасынын курулушу менен байланыштырылат¹.

Тилмечтик, котормочулук эң байыркы кесиптерден. Жер жүзүн ар түрдүү тилде сүйлөгөн адамдар байыр ала баштаган күндөн тартып, алардын ортосунда байланыш түзгөн «кош тилдүү» адамдар же *тилмечтер* пайда болгон. Кийинчерээк, жазуу пайда болгондо диний тексттерди жана ар түрдүү иш кагаздарын жазуу түрүндө которушкан. Ошентип, байыркы мезгилдерден тартып, котормо ишмердиги адам жашоосунда маанилүү социалдык роль ойноп, ар түрдүү тилде сүйлөгөн адамдардын ортосунда байланыш түзүүчү болуп калган.

Оозеки котормо иши *синхрон котормо* жана *ырааттуу котормо* деп экиге

---

¹ Бул уламышка таянсак, Кудайга жетүүнү көздөп мунара кура баштаган адамдарды жазалоо үчүн Кудай аларды ар түрдүү тилде сүйлөтүп коёт да, андан соң адамдар бири-бирин түшүнсүн деп, аларга тилмечтерди жиберет.

бөлүнөт. *Синхрон которуу* – ар түрдүү иш-чараларда атайын техника менен жабдылып даярдалган кабинада отуруп, сүйлөөчү менен жарышып которуу. Адатта, котормонун бул түрү тилмечтерден өтө жогору ылдамдыктагы акыл ишмердигин талап кылгандыктан, котормонун эң татаал түрү катары эсептелет.

Ал эми *ырааттуу котормодо* тилмеч сүйлөөчүнүн сөзүнүн бир бөлүгүн угуп, андагы маалыматтарды экинчи бир тилге бергенден кийин гана сүйлөөчү өзүнүн кебин улайт. Бул учурда тилмеч менен сүйлөөчүнүн ишмердиги алмак-салмак ишке ашат.

Ырааттуу которуу эске тутуп калуу жөндөмүн жогорку деңгээлде талап кылат. Анткени сүйлөөчүнүн качан тыныгуу жасары белгисиз. Кээде сүйлөөчү тыныгуу жасабаган учурда сөзүн толук айтып бүткөндөн кийин гана которууга туура келет. Адатта, сүйлөөчүнүн кеби 5 мүнөттөн ашкан учурда *тилмечтик тез жазуу ыкмасы* колдонулат [5: 21].

Студенттерди тилмечтик кесипке даярдоо жана алардын ырааттуу которуу көндүмдөрүн калыптандыруу иш-чараларында текстти бир тилден экинчи бир тилге котортуу менен гана чектелбестен, мнемоникалык көндүмдөрдү калыптандыруу, сөз байлыгын өстүрүү, тексттеги негизги маалыматтарды ажыратып, тема жана реманы таба билүү, сүйлөө чеберчилигин өстүрүүгө багытталган практикалык көнүгүүлөрдү аткартуу жакшы натыйжасын берет. Биз төмөндө оозеки ырааттуу которуу көндүмдөрүн калыптандырып, өстүрүүгө багытталган практикалык көнүгүүлөрдөн сөз кылып, аларды иштетүү ыкмасына, күтүлгөн натыйжаларга жана баалоо негиздерине токтолобуз.

Тилмечтик кесипке даярдоо силлабустарынын мазмуну

Тилмечтик кесипке даярдоодо силлабустардын тематикасын тандоо студенттердин тилдик даярдыгын жогорулатууга, терминологияны өздөштүрүшүнө, эрудициясын өстүрүүгө, негизги жана кошумча маалыматтарды оңой кабылдай билүүсүнө, түпнускадагы маалыматтарды котормо тилинде эркин айтып берүү көндүмдөрүнүн калыптанышына түздөн-түз таасир берет. Андыктан силлабустар дүйнөдөгү заманбап багыттарга, саясат, экономика, экология маселелери, технология ж. б. у. с. тармактарга басым жасалуу менен түзүлүшү зарыл. Себеби тилмечтик кесипте эки тилди эң мыкты деңгээлде билүү менен гана чектелүүгө болбойт. Тажрыйбалуу тилмечтердин пикири боюнча: “Оозеки котормо – татаал процесс. Ал – эне тилин жана чет тилин билүү, психологиялык даярдык жана жалпы эрудиция (фон маалымат) сыяктуу факторлордон турган, жуурулушкан иш-аракет” [5: 16]. Андыктан тилмечтикке даярдоо эки багытта, б. а., студенттердин лингвистикалык билимин, которуу көндүмдөрүн калыптандыруучу көнүгүүлөр менен катар эле жалпы эрудициясын өстүрүүчү иш-аракеттерди да камтышы зарыл. Буга байланыштуу, сабак материалдарын тандоодо тексттердин заманбап, учурдун талабына ылайык жана эмпирикалык маалыматтардын болушу, терминологияны камтышы маанилүү роль ойнойт.

Сабактын материалдары катары тармактар боюнча атайын адистер, саясий лидерлердин ж. б. сүйлөгөн сөздөрү, документалдык тасмалар, изилдөөлөр ж. б. у. с. тексттер тандалып алынат. Айрыкча, материалдарда глобалдык шарттарда болуп жаткан жаңы маалыматтардын, реалдуу иш-чаралардын чагылдырылышы студенттердин заманбап, мезгилдин агымына шайкеш маалыматтарга ээ болушуна шарт түзөт жана аларды адис катары реалдуу эмгек рыногуна даярдайт. Силлабуста студенттердин ырааттуу которуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган көнүгүүлөрдөн тышкары,

мнемоникалык жөндөмдөрдү, болжолдоо механизмдерин, тилмечтик тез жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүчү практикалык көнүгүүлөрдүн да камтылышы зарыл.

Ырааттуу котормо сабактарында көнүгүү түзүүдө негиз алынуучу факторлор

Ырааттуу котормо сабактарында көнүгүү тандоодо жана аткартууда негиз катары алынуучу факторлор катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот:

1. *Убакыт фактору, т. а., убакыттын чектелүү болушу:* Ырааттуу которуу сүйлөшүү убактысын болжол менен 1,5-2 эсеге узартат. Андыктан которуу учурунда тилмеч убакыт факторун эске алышы зарыл. Жазып которууда котормочу сөздүк колдонуу, котормонун варианттарын тактоо, түп нусканы кайталап окуп, анализдеп, редакциялоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болсо, оозеки которууда тилмечтин сөздүк колдонууга жана узакка ойлонууга убактысы жок. Ошондуктан тилмечтик кесипке даярдоодо студенттердин текстти тез кабылдап, тез ой жүгүртүп, түпнускадагы² маалыматты кыска убакыттын ичинде түшүнүктүү кылып айтып берүү көндүмдөрүн калыптандыруучу көнүгүүлөрдүн аткарылышы маанилүү.

2. Жазып которуудан айырмаланып, оозеки которууда *сөздүк колдонуу, текст менен алдын-ала таанышуу жана котормону редакциялоо мүмкүнчүлүгү болбогондуктан*, тилмеч иш учурунда өзүнүн буга чейин калыптандырган сөз байлыгына гана таянат. Которуу процессинде тилмеч өз сөзүн эң кыска убакыттын ичинде гана оңдоп-түзөө мүмкүнчүлүгүнө ээ. Бул жагдай тилмечтерди даярдоодо алардын сөз байлыгын кеңейтүүгө багытталган көнүгүүлөрдү аткаруунун зарылдыгын айгинелеп турат. Арийне, келечектеги тилмечтердин сөз байлыгы окуу жайда билим алуу мезгили менен гана чектелбейт. Анткени тил – жандуу феномен жана тилмечтик кесипти аркалагандарга тилди өмүр бою изилдеп үйрөнүүгө туура келет. Буга байланыштуу, кесипке даярдоодо студенттерге сөз байлыгын өстүрүү техникаларын өздөштүрүү боюнча да кеңири маалымат берилиши зарыл.

3. Оозеки котормодо *болжолдой билүү көндүмдөрүнүн* орду чоң. Себеби көпчүлүк учурда сүйлөөчү котормого мүмкүнчүлүк бериш үчүн кебин бөлүп айтат. Мындай учурда тилмеч сүйлөөчүнүн кебинин бир гана бөлүгүндөгү маалыматты ала алат жана сүйлөөчүнүн кебиндеги маалыматтардын толук сүрөтүн көрө албайт. Мындан улам, тилмеч сүйлөөчүнүн кебинин кийинки бөлүгүндө кандай маалымат бериле тургандыгын болжолдойт жана котормо текстин ошол маалыматка шайкеш келе тургандай кылып түзүүгө аракет кылат. Андыктан студенттердин тексттин алгачкы бөлүгүндөгү маалыматтарга таянуу менен кийинки бөлүгүндөгү маалыматтарды болжолдой билүү көндүмдөрүн калыптандыруу маанилүү болуп саналат. Бул максатта кесиптик предметтердин программаларында аталган көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган көнүгүүлөрдүн болушу максатка ылайык.

4. Оозеки которууда, жазып которуудан айырмаланып, *кеп кыскартылат*, б. а., компрессия ишке ашат. Оозеки которуу татаал иш-аракет болгондуктан, ага жазып которуунун катуу талаптары коюлбайт. Эгер жазып которууда айрым стилистикалык каталарга жол берилбесе, оозеки которууда жол берилет, бирок ошол эле учурда тексттеги негизги маалыматтардын толуктугу жана котормо тилинин адабий стилдик нормалары камсыз кылынышы зарыл. Ал эми кошумча маалыматтар айрым учурда кыскартууга дуушар болот. Тилмеч которуу процессинде тексттин курамындагы айрым

---

² Оозеки котормодо сүйлөөчүнүн сөзү, оозеки текст.

кошумча маалыматтарды зарылчылыкка жараша которбой коюшу да мүмкүн. Көпчүлүк учурда мындай кыскартуу убакыттын тардыгына байланыштуу болот. *Оозеки которуудагы кептин кыскартылышы (компрессия)* – татаал иш-аракет. Кепти кыскартуу – түпнусканын айрым бөлүктөрүн туш келди кыскартуу эмес, түп нуска тексттин бардык негизги маанилик элементтерин толук сактоо менен кыскартуу. Мындан улам, тилмечтик кесипке даярдоодо студенттерди тексттеги негизги жана кошумча маалыматтарды таба билүүгө, маалыматты болушунча кыска берүү үчүн тиешелүү тилдик каражаттарды туура тандоого жана тема менен реманы ажыратуу көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган практикалык көнүгүүлөргө да кеңири орун берүү зарыл.

5. Оозеки котормодо *тилмечтик тез жазуу* колдонулат. *Тилмечтик тез жазуу*³ – сүйлөөчүнүн кебиндеги маалыматтардын кыскартылып жазылышы. Тилмеч сүйлөөчүнүн кебиндеги маалыматтарды атайын кыскартуулар, символдор жана башка белгилердин жардамы менен жазып алат. Тилмечтик тез жазууда сүйлөөчүнүн кеби толук, сөзмө-сөз жазылбастан, негизги деп эсептелген маанилүү маалыматтар гана жазылып, котормо тилинде оозеки текст жаратуу үчүн таяныч болот. Тилмечтик кесипке даярдоодо тилмечтик тез жазуу – студенттер тарабынан өздөштүрүлүшү зарыл болгон негизги көндүмдөрдүн бири. Мындан улам, тилмечтерди даярдоо сабактарында студенттердин тез жазуу көндүмдөрүн калыптандыруучу көнүгүүлөрдүн да камтылышы зарыл.

6. Жазып которгон котормочудан айырмаланып, тилмеч дайыма адамдардын арасында, синхрондук режимде иш алып барат. Угуучулар маалыматты тилмечтин оозеки кеби аркылуу алышат. Андыктан тилмеч тарабынан түзүлгөн котормо текст түпнускадагы маалыматты толук берип, лексикалык (туура тандалган эквиваленттер, терминдер ж. б. лексикалык бирдиктер), стилдик, грамматикалык, фонетикалык, орфоэпиялык, интонациялык жактан да туура түзүлүшү зарыл. Мындан улам, оозеки котормо сабактарында туура артикуляция жана интонация менен сүйлөй билүү көндүмдөрүн калыптандыруучу практикалык көнүгүүлөрдүн аткарылышы да максатка ылайык.

Студенттердин оозеки которуу көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн сунушталган айрым көнүгүүлөр

Тилмечтерди даярдоодо студенттерде калыптанышы жана өнүктүрүлүшү зарыл болгон көндүм жана жөндөмдөрдү эске алуу менен оозеки ырааттуу которуу сабактарында төмөнкү көнүгүүлөрдү аткаруу сунушталат:

1) ***Студенттердин узун түшүнүү жана кыска убакыт ичинде маалыматты толук берүү көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган көнүгүү***

Ырааттуу котормодо тилмечтин алдында үч милдет турат. Алар – түпнусканы түшүнүү, маалыматты эстеп калуу жана маалыматты экинчи бир тилге адекваттуу берүү. Айрыкча, ишмердигин жаңы баштаган тилмечтер үчүн бул факторлор кыйла кабатырланууну жаратып, ишине тоскоол болот [5: 6]. Андыктан студенттердин түпнусканы түшүнүү, эстеп калуу жана адекваттуу котормо текстин түзө билүү

---

³ Бул термин Таалай Абдиевдин котормо таануу илиминин негиздери жөнүндө кыргыз тилинде жазылган алгачкы эмгек болуп эсептелген «Котормо таануу илимине киришүү» (Бишкек, 2008) аттуу китебинде сунушталган. Өз кезегинде, биз да оозеки котормодогу орусча «универсальная переводческая скоропись» деген терминдин кыргыз тилинде ушундай аталышын сунуштайбыз.

көндүмдөрүн калыптандырууда мындай көнүгүүлөрдүн мааниси чоң.

Материалдар: Көнүгүүнүн материалдары (тексттер) силлабустагы темаларга жараша, экономика, эл аралык мамилелер, билим берүү, социалдык маселелер ж. б. у. с тармактар боюнча уюштурулган иш-чаралардын (семинар, симпозиум, конференция ж. б. у. с.) басылып чыккан материалдары (билдирүү, доклад ж. Б.), видео жана аудио тасмалары тандалып алынат.

Аткарылышы: Көнүгүүлөрдүн бул түрүн аткаруу фразалык-сүйлөмдүк, абзацтык жана тексттик деңгээлде ишке ашат, андыктан алар силлабуска “жөнөкөйдөн татаалга” принциби боюнча жайгаштырылышы зарыл. Көнүгүүнү аткарууда алгач студенттерге өтүлүп жаткан темага байланыштуу жаңы сөз жана терминдер түшүндүрүлүп, алардын котормо тилиндеги эквиваленттери такталат. Андан соң текст окутуучу же студенттердин бири тарабынан окулат (аудио-видео материалдар уктурулат). Калган студенттер кунт коюп угуп, тексттеги маалыматты түшүнүүгө жана аларды ырааты менен эстеп калууга аракет кылышат. Угуу учурунда “кыскартып жазуу” ыкмасын колдонууга жол берилет. Бул учурда студенттер маалыматтарды ирети менен толук жазып үлгүрүүгө аракет кылат. Сүйлөм, абзац же текст окулуп бүткөндө (же уктурулганда) студенттер түпнускадагы негизги маалыматтарды мүмкүн болушунча толук жана кыска убакытта айтып берүүгө аракет жасайт. Түпнускада берилген маалыматты котормо тилинде да, түпнуска тилинде да айтып берүүгө болот. Убакыт фактору эске алынат.

Баалоо негизи: Бул көнүгүүнү баалоодо окулган тексттеги маалыматтын студент тарабынан толук берилиши жана маалыматтарды берүүдө тилдик каражаттардын туура тандалышы негиз катары алынат.

Күтүлгөн натыйжа: Студент тема боюнча уккан тексти эркин кабылдай алат; андагы маалыматтарды эркин айтып бере алат; тармактар боюнча жыш колдонулган негизги түшүнүк жана терминдерди түшүнүп, алардын эквивалентин таба билет; түпнускадагы маалыматтарды кыска убакытта айтып бере алат.

2) Сөз байлыгын кеңейтүүгө багытталган көнүгүү

Материалдар: Тематикага ылайык жаңы термин жана түшүнүктөр камтылган тексттер, аудио-видео материалдар.

Аткарылышы: Алгач сөздүк түзүү иш-аракети аткарылат, т. а., студенттердин ар бири таркатылган тексттеги өзү үчүн жаңы деп эсептеген сөздөр жана терминдердин астын сызып, контекстке жараша маанилерин, эквиваленттерин сөздүктөрдүн (электрондук, китеп түрүндө) жардамы менен берилген мөөнөт ичинде таап, жазып чыгат жана аларды эстеп калууга аракет кылат. Экинчи этапта алардын тууралыгы окутуучу менен чогуу текшерилгенден кийин тексти карап, андагы ар бир абзацты кезек менен которо баштайт. Которуу учурунда студенттер жазып алган сөздүгүн карбайт, жаңы сөздөрдү, терминдерди эсинде калган маалыматтарга таянуу менен гана которот. Текст которулуп бүткөндө бышыктоо максатында окутуучу тарабынан жаңы сөздөрдүн тизмеси дагы бир жолу окулат. Ал эми студенттер тексти жана жазып алгандарын карабастан, эквиваленттерин айтат.

Баалоо: Баалоодо студенттер эстеп калган жаңы сөздөрдүн саны, алардын эквиваленттеринин туура берилиши жана сүйлөм ичинде грамматикалык жактан туура формада айтылышы негизги критерий болот.

Күтүлгөн натыйжа: Студенттер жаңы сөздөрдү, термин жана аталыштарды, алардын эквиваленттерин билет; алардын башка лексикалык бирдиктер менен айкашуу

жолдорун, контекстте колдонулушун өздөштүрөт.

Студенттердин сөз байлыгын өстүрүү максатында жогорудагы көнүгүүдөн тышкары “синонимдерди табуу” көнүгүүсүн да аткарууга болот.

Материалдар: Тематикага жараша тандалып, синонимдери менен алмаштырылып окула турган сөздөр белгиленген тексттер колдонулат. Эгер аудио-видео материал болсо, анда синонимдери табыла турган лексикалык бирдиктер алдын-ала тизмеленип жазылат.

Аткарылышы: Студенттер таратылган текстти үнүн чыгарып, белгиленген сөздөрдү синонимдери менен алмаштырып окуйт. Бул учурда дикция, интонация жана артикуляция да эске алынат. Эгер текст аудио-видео каражаттан уктурулса, анда студенттерге сөздөрдүн тизмеси таратылат, ал эми студенттер ал сөздөрдүн синонимдерин түпнусканы угуу учурунда таап, жазышат.

Баалоо: Баалоодо нагыз жана контексттик синонимдердин туура табылышына басым жасалат.

Күтүлгөн натыйжа: Студенттер бир эле кубулушту башка сөздөр менен түшүндүрүп берүүгө көнүгөт; сөз байлыгы өсөт.

3) Болжолдоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган көнүгүү

Материалдар: Тематикага жараша тандалган тексттер, аудио-видео материалдар.

Аткарылышы: Көнүгүүнү аткарууда жазуу тексттери менен бирге аудио-видео материалдар да колдонулат. Жазуу тексттери менен иштеген учурда алдын-ала тандалган тексттеги сүйлөмдөрдүн айрым бөлүктөрү өчүрүлүп, орду бош калтырылат. Толук эмес сүйлөмдөрдү камтыган текст студенттерге таратылып, ал эми студенттер дискурстун алкагында боштуктун ордуна кандай маалымат келиши мүмкүн экендигин болжолдоп, тиешелүү тилдик каражаттарды таап, боштуктарды толтуруп, үн чыгарып окушат. Мисалы “Экономика” темасынын алкагында “Ulaşım” аталышындагы текст алдын-ала окутуучу тарабынан төмөнкү тарзда даярдалып, студенттерге таратылат:

1) *Ham maddelerin fabrikaya, üretilen sanayi ürünlerinin ise pazara ulaştırılması açısından ulaşım sektörü.*

2) *Ürünlerin daha düşük maliyetle taşınması bakımından öncelikle deniz yolu, sonra demir yolu.*

3) *Bu nedenle demir yolu bağlantısı da bulunan limanlar, aynı zamanda sanayileşme bakımından.*

Студенттер бул текстти карап, сүйлөмдөрдөгү маалыматка жараша баяндоочун болжолдоп окуйт. Мисалы 1-сүйлөмдү *önem taşımaktadır, çok önemlidir, büyük bir öneme sahiptir ж. б.*, 2-сүйлөмдү *tercih edilmekte, önem arz etmekte ж. б.*, 3-сүйлөмдү *çok önemli, çekim alanı, önem taşıyor ж. б. у. с.* сөздөрдүн айкашы менен толукташы мүмкүн. Бул жерде көздөлгөн максат – студенттердин сүйлөмдүн башкы бөлүгүндө берилген маалыматка жана грамматикалык түзүлүшүнө жараша кандай сөздөр менен жана кандай грамматикалык формалар менен аяктай тургандыгын болжолдоо көндүмдөрүн калыптандыруу. Видео же аудио материалдар колдонулган учурда тыныгуу жасоо жолу менен студенттерге болжолдоо мүмкүнчүлүгү берилет.

Баалоо: Баалоодо маанилик жактан туура келген сөз же сөз айкаштарынын тандалышы, алардын грамматикалык формаларынын туура берилиши негизги критерий болуп саналат. Айрыкча, студенттердин такалбай, шыр окушу да талап кылынат.

Күтүлгөн натыйжа: Студенттер түпнускадагы сүйлөмдөрүнүн башкы бөлүгүн

укканда, анын кандай сөздөр менен жана кандай формада аяктай тургандыгын болжолдой билүү көндүмдөрүн калыптандырышат.

4) Кыскартууга багытталган көнүгүү

Материалдар: Тематика боюнча тандалган толук текст жана аудио-видео материалдар.

Аткарылышы: Студенттерге алдын-ала тематикага жараша тандалган жазылуу текст таратылат же окутуучу тарабынан окулат. Студенттер текстти окуп (эгер окутуучу тарабынан окулса же аудио-видео каражат колдонулса, угуп), андагы маалыматтарды кыскартып, *экинчи текст*⁴ түзүп чыгат. Кыскартууга багытталган көнүгүүлөрдү жазуу же оозеки түрүндө сүйлөмдүк, абзацтык жана тексттик деңгээлдерде аткарууга болот. Сүйлөмдүк деңгээлде студенттер ар бир сүйлөмдөгү маалыматты кыскартып жазып же оозеки айтып берсе, абзацтык деңгээлде ар бир абзацтын, ал эми тексттик деңгээлде тексттин жалпы мазмуну кыскартылып жазылат же оозеки айтылат. Бул учурда *трансформацияга*⁵ кеңири орун берилет.

Мисалы:

Түпнуска

Teknolojik gelişmelerin inanılmaz bir boyuta ulaştığı dünyamızda, bu gelişmelere bağlı olarak eğitim alanında da bir yenilenme kaçınılmaz olmuştur. Eğitimi, teknolojiden bağımsız düşünemeyiz. Eğitim teknoloji ile birlikte ele alınması gereken en önemli kavramdır. Eğitimin gelişmesi teknolojiye, teknolojinin gelişmesi de eğitime bağlıdır. Bundan dolayı gelişen teknoloji karşısında eğitim alanında da köklü değişiklikler yapılması çağın gereksinimlerinden biri olmuştur.

Кыскартуу/Экинчи текст

Учурда дүйнөдө технология өнүгүп, мындан улам, билим берүү тармагы да жаңыланууда. Билим берүү технология менен тыгыз байланышта каралышы керек жана алардын өнүгүшү бири-бирине көз каранды. Мындан улам, технология жаатында да, билим берүү жаатында да олуттуу өзгөрүүлөр – учурдун талабы.

Бул көнүгүүнү аткарууда *тема жана реманы*⁶ табууга басым жасоо зарыл.

Мисалы: “*Öğrenciler seminare katıldılar*” деген сүйлөмдүн темасы – *öğrenciler*, ал эми ремасы – *seminare katıldılar*. Ал эми ушул эле лексикалык курамдан турган “*Seminare öğrenciler de katıldılar*” деген сүйлөмдө тема – *seminer*, рема – *öğrenciler* болот. Түпнуска текстти кыскартууда тема менен реманын туура аныкталышы түпнускадагы маалыматтын котормо тилинде, б. а., экинчи текстте туура берилишин камсыздайт.

Баалоо: Баалоодо түпнуска тексттеги маалыматтардын толуктугу, тема жана реманын туура аныкталышы негиз катары алынат.

Күтүлгөн натыйжа: Студенттер түпнускадагы негизги жана кошумча маалыматтарды оңой табат; тема жана реманы туура ажырата алат; трансформациялоо

---

⁴ Түпнускадагы маалыматты камтып, котормо тилинде түзүлгөн жазуу же оозеки текст.

⁵ Котормодо трансформация – адекваттуу котормону ишке ашыруу үчүн түпнускадагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүн өзгөртүү.

⁶ *Тема* сүйлөмдө, кепте эмне жөнүндө айтылгандыгын, ал эми *рема* айтылып жаткан нерсе жөнүндө берилген маалыматтарды камтыйт.

ыкмасын эркин колдонуу көндүмдөрүн калыптандырат.

**5) Тилмечтик тез жазуу көндүмдөрүн калыптандырууга
багытталган көнүгүү**

Материалдар: Тематика боюнча тандалган толук текст жана аудио-видео материалдар.

Аткарылышы: Алгач студенттерге тилмечтик тез жазуу, анын принциптери жана ыкмалары жөнүндө маалымат берилет. Адатта, бул маалыматтар *котормо таанууга киришүү, оозеки котормого киришүү* сабактарында берилет.

Бул көнүгүүнү жазылган тексттерди таратуу же уктуруу аркылуу эки түрдө иштөөгө болот. Жазылган текст таратылган учурда студенттер текстти карап, андагы маалыматтарды кыскартып жазып алуу ыкмасы менен жазып алат жана жазгандарына таянып, түпнуска тексттеги маалыматтарды камтыган оозеки котормо текстин түзөт.

Экинчи учурда окутуучу тарабынан түпнуска текст окулат же аудио-видео материал уктурулат. Студенттер уккан маалыматтарын кыскартып жазып алат жана бул жазууларын карап, котормо тилинде бул маалыматтарды камтыган оозеки текст түзөт. Бул көнүгүүнү аткаруудан мурун студенттердин тилмечтик тез жазуу ыкмасынын негиздерин, принциптерин билип, өз алдынча түзүлгөн символдордун системасына ээ болушу зарыл.

Баалоо: Көнүгүүнүн аткарылышын баалоодо негиз катары ар бир студенттин тез жазуу системасын колдонуп, түпнускадагы негизги маалыматтарды камтыган толук текст түзө билүүсү, тема жана реманын туура берилиши, символдордун колдонулушу алынат.

Күтүлгөн натыйжа: Студенттер тилмечтик тез жазуу ыкмаларын эркин колдонууга көнүгөт; кыскартып жазып алгандарына таянып, түпнускадагы маалыматтарды камтыган оозеки текст түзүү көндүмдөрүн өнүктүрөт; маалыматтарды кыскартып жазып алуунун жардамы аркылуу эстеп калуу көндүмдөрүнө ээ болот.

**б) Студенттердин эстеп калуу көндүмдөрүн өстүрүүгө
багытталган көнүгүү**

Материалдар: Аталган көнүгүүнүн материалдарды катары географиялык аталыштар, энчилүү аттар, улуттук реалийлер, эл аралык уюмдардын аттары (толук жана кыскартылган), сандар ж. б. у. с. тизмеси же аларды жыш камтыган тексттер тандалат.

Акарылышы: Мисалы, окутуучу тарабынан белгилүү бир санда эл аралык уюмдардын аталыштарынан турган тизме окулат. Студенттер аларды ирети менен эстеп калууга аракет кылат. Окутуучу студенттерге *ассоциациялык байланыш түзүп эстеп калууну*⁷ сунуштайт. Бул учурда жазып алууга жол берилбейт. Аталыштар окулуп бүткөндөн кийин студенттерден аталыштарды ирети менен түпнуска тилинде же котормо тилинде кайталап айтып берүүнү талап кылат. Котормо тилинде кайталап айтып берүү учурунда студенттердин акыл иш-аракети татаалдашат. Анткени студенттер эстеп калуу менен катар эле туура эквивалент издөө, эгер аталыш сөздөрдүн айкашынан турса, анда котормо тилинде сөздөрдүн туура айкашын түзүү иш-аракетин

---

⁷ Ассоциациялык байланыш түзүп эстеп калуу – уккан маалыматты башка бир нерсе менен окшоштуруп эстеп калуу.

да аткарышат.

Жогоруда айталгандай, көнүгүүнүн бул түрүн аткарууда аталыштар, сандар, реалийлер ж. б. жыш кездешкен толук тексттерди же алардын үзүндүлөрүн колдонууга болот. Бул да, өз кезегинде, көнүгүүнү татаалдаштырат. Анткени текстте студенттер эстеп калышы керек болгон маалыматтардан башка да маалыматтар окулат жана студенттерди негизги маалыматтан алаксытат. Төмөндө бул көнүгүүгө мисал беребиз.

Мисалы, бул көнүгүүнү аткаруу үчүн “...*Кыргызстандын туруктуу калкынын саны 2021-жылдын башына карата 6,6 миллион ашуун адамды түзгөн. Кыргызстан 2020-жылдын башына карата калкы боюнча дүйнө жүзүндө 110-орунду ээлеген. 25 ноябрь, 2015-жылы Кыргызстандын 6 миллионунчу жараны төрөлгөн. Кыргызстандын аянты 199 951 км² түзөт. Суу бетинин аянты өлкөнүн жалпы аянтынан 4,4% түзөт...*” деген сыяктуу текст окулат. Студенттер сандарды, жылдарды эстеп калышат жана текст окулуп бүткөн соң, аларды толук айтып берүүгө аракет кылышат. Көнүгүүнү аткарууда жалгыз эле сандарды жана жылдарды эстеп калбастан, алар менен байланышкан түшүнүктөрдү да эстеп калуу зарыл. Мисалы: *6,6 миллион – калктын саны; 2015-жыл – алты миллионунчу жаран төрөлгөн жыл; 110 – калктын саны боюнча Кыргызстандын ээлеген орду ж. б. у. с.*

Баалоо: Эгер аталыштар, реалийлер ж. б. у. с. болсо, алардын толук берилиши, сандар, жылдар же цифралар болсо, алардын толуктугу менен катар эле байланышып турган түшүнүктөрдүн да туура берилиши зарыл.

Күтүлүүчү натыйжа: Студенттердин аталыштарды (географиялык, энчилүү, уюм, ишкана ж. б. аттары), сандарды, реалийлерди ж. б. у. с. эстеп калуу жөндөмү жогорулайт; натыйжада, уккан тексттеги бул маалыматтарды оңой кабылдап, аларды эстеп калуу көндүмдөрүнө ээ болот.

7) *Маалыматтарды берүү формасына багытталган көнүгүүлөр*

Тилмеч – баарынан мурда, сөз өнөрүнүн ээси. Мындан улам, которуу учурунда тилмеч маалыматтын берилишине гана басым жасабастан, маалыматты берүү формасына, т. а., котормо тексттин дикция, интонация, басым, үндүн бийиктиги, кеп ылдамдыгы сыяктуу факторлорго да көңүл бурушу зарыл. Буга байланыштуу, оозеки которуу сабактарында студенттердин туура дикция жана туура интонациясына багытталган көнүгүүлөрдү аткартуу да максатка ылайыктуу. Төмөндө мындай көнүгүүлөрдүн айырмдарынан мисал беребиз:

Студенттердин туура дикциясын калыптандыруу максатында теле-радио журналистикада, логопедияда кеңири колдонулган, ооз булчуңдарынын, тил жана эриндердин эркин кыймылына багытталган көнүгүүлөрдү аткарууга болот. Ал эми студенттердин интонациясын жана кепте колдонулган грамматикалык каражаттарды туура колдонуу көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн “*сүйлөөчүнүн кебин кайталоо*” көнүгүүсүн аткарууну сунуштайбыз.

Материалдар: Материал катары тематикага ылайык аудио-видео материалдар тандалат.

Аткарылышы: Студенттер аудио же видео материалды кулакчын аркылуу угуп, сүйлөөчүнүн кебин үнүн чыгарып, мүмкүн болушунча толугу менен аудиторияга кайталап берет. Баштапкы этаптарда жай ылдамдыкта сүйлөнгөн сөздөр алынса, бара-

бара кадыресе ылдамдыктагы кабарлар, билдирүүлөр, документалдык тасмалар ж. б. у. с. колдонулат.

Баалоо: Көнүгүүнүн аткарылышын баалоо студенттердин дикциясына, артикуляциясына, үнүнүн жеткиликтүүлүгүнө жана сүйлөмдөрдү толугу менен кайталашына жараша жүргүзүлөт.

Күтүлүүчү натыйжа: Мындай көнүгүүлөрдү үзгүлтүксүз аткаруунун натыйжасында студенттин үйрөнүп жаткан тил боюнча артикуляциясы жана дикциясы түпнускага жакындайт; кепте туура интонация колдонуунун өзүн көндүм катары калыптандырат.

Жыйынтык

Илим жана технологиянын өнүгүшү менен электрондук котормо каражаттары, ар түрдүү которуучу программалар менен гаджеттердин улам жаңы жана өнүктүрүлгөн түрлөрү пайда болууда. Мындан улам, жасалма интеллект жана автоматташтырылган жабыдыктар көптөгөн иш-аракеттерди аткарууда адамдардын ордун алмаштырып келет. Ошондой болсо да, котормочулук жана тилмечтик кызматка болгон талап актуалдуу бойдон калууда. Анткени тил адамдын ой жүгүртүүсү менен тыгыз байланышта. Адам сүйлөп жатканда тилдик каражаттарды, алардын өтмө жана түз маанисин, басымды, интонацияны кырдаалга жараша тандайт. Сүйлөп жаткан адамдын кебин, андагы маалыматтардын ачык же жашыруун максатын, кебиндеги тамаша, ирония, сарказм ж. б. у. с. элементтерди ой жүгүрткөн адам гана кабылдап, башкаларга айтып түшүндүрүп бере алат. Анткени тил да – адамдын ой жүгүртүүсү сыяктуу эле татаал жана жандуу кубулуш жана аны жазылган компьютерлик программалар менен толук алмаштыруу азырынча мүмкүн эмес.

Жазып которуудан айырмаланып, оозеки которууда тилмечтен оозеки кепти кабылдай билүү, кептеги негизги жана кошумча маалыматтарды таба билүү, тема жана реманы аныктоо, уккан маалыматтарды жазып жетишүү жана жазып алгандары боюнча түшүнүктүү оозеки текст түзө билүү көндүмдөрү талап кылынат. Андыктан котормочу-тилмечтерди даярдоодо студенттердин сөз байлыгын өстүрүү менен гана чектелбестен, бир катар мнемоникалык көндүмдөрдү калыптандырып, жөндөмдөрдү өстүрүүчү көнүгүүлөрдүн да аткарылышы зарыл. Мындан улам, жогоруда берилген көнүгүүлөрдү тилмечтик кесипке даярдоо сабактарында колдонулушун сунуштайбыз. Мындай көнүгүүлөрдүн колдонулушунун натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктарга жетүү максатталышы зарыл:

- 1) Студент текстти кыска мөөнөттө кабылдап, андагы негизги жана кошумча маалыматтарды ажырата билет жана бул маалыматтарды камтыган экинчи текст түзө алат;
- 2) Студент кептин биринчи бөлүгүндөгү маалыматтарга таянуу менен анын кийинки бөлүгүндө айтыла турган маалыматтарды жана сүйлөмдөрдүн грамматикалык формаларын болжолдой билет;
- 3) Студент сүйлөөчүнүн кебинин негизги мазмунун, б. а., негизги маалыматтарын жоготпой, кыскарта алат;
- 4) Студент түпнускадагы маалыматтарды туура берүү максатында тема жана реманы аныктай алат;

5) Студент кесиптик ишмердигинде колдонуу үчүн тилмечтик тез жазуу ыкмасын өздөштүрөт жана символдук жазууларга таянып, оозеки текст түзө билүү көндүмдөрүн калыптандырат;

6) Студент туура артикуляция жана туура интонация менен сүйлөй билүү көндүмдөрүн калыптандырат;

7) Сабактарда аткарылган иш-аракеттердин түрүн арттыруу менен, сабактардын кызыктуу болушун жана студенттердин сабакка болгон көңүл буруп, активдүү катышуусун камсыз кылат.

Жогоруда берилген көнүгүүлөр – котормочулук-тилмечтик кесипке даярдоочу сабактарда колдонулуучу көнүгүүлөрдүн айрымдары гана. Ар бир окутуучу дүйнөлүк жана жеке тажрыйбага таянуу менен мындай көнүгүүлөрдүн бир катар варианттарын иштеп чыга алат. Көнүгүүлөрдүн натыйжалуулугу алардын окутуу процессинде үзгүлтүксүз, системдүү түрдө колдонулушуна көз каранды. Мындай көнүгүүлөрдү аткаруу жогоруда аталган кесиптик көндүмдөрдү калыптандыруу менен гана чектелбестен, сабактардын бир түрдүү жана кунарсыз өтүшүнө бөгөт болуп, студенттердин акыл-ишмердигин жандантып, кызыгууларын арттырууга түрткү болот.

Адабияттар:

1. Аумил DOĞAN. Sözlü Çeviri Çalışmaları ve Uygulamaları. -Ankara, 2009.
2. Абдиев Т. Котормо таануу терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү. -Бишкек: “Илимпоз”, 2005.
3. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. -Москва: Издательский центр «Академия», 2004.
4. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: Учебное пособие. -Москва, 2002.
5. Чужакин А. П. Основы последовательного перевода и переводческой скорописи. -Москва, 2010.